

Cérudjin e Pakistan

Noyé amon les Talibans

Po on parey a mi (u on parey a vos), aler bouter dins les retrôclés payis à fén fond do Pakistan, a l'aschate di l'Afganistan, gn a d'cwè esse crândimint dzôrné [complètement désorienté].

Tote li djournêye, c' est les priyires et les oremusses. Nén ene comere a mostrer l'dibout di s' narene. Totes les dujhances sociâles shuvnut çou k' i lomèt li *charia*.¹

Cwand gn a ene pitite margaye inte vijhén, on va docô cweri les couteas et les fiziks. Pu, n a les atakes di kamikazes ki vos fwaiynut transi a tot moumint .

Et nozôtes, ki croet a totes atuzes ki sont-st ene miete foû scwere po les Talibans come li libe pinsêye, li schâyaedje [séparation] del rilidjon et del politike, les abondroets del djin.

Portant, dins l'vicâreye di tos les djoûs, ene djin, d'avârci u did lâvâ, c' est todi ene djin.

Dabôrd, dji vos va conter sacwants sovances des dierins moes, à coron d' l'anêye 2009.

Li prumî, c' est ces troes roufions la di Dargai, e distrik di Malacande, eyou çki MSF tént on ptit ospitâ d' viyaedje. Dji n' va nén dire

¹ Li charia u lwè islamike a stî arindjeye foirt sitraegnmint dins ces payis la, des côps lon erî do messaedje di l' Islam. Come, metans, les Talibans k' espaitchnut les comeres d' aler a scole, dabôrd ki l' Alcoran cmince pa çouci : "Estudeye, à no do Bon Diu ki t' a fwait skepyî"

les pondants et les djondants di pocwè çki vos avoz toumé dins mes mwins d' cérudjin, binamés efants. Djusse ki vos estîz des mesbridjîs, coixhîs a caze des margougnreyes et del sotreye des omes.

Deus estént cazu al moirt, et co âdjourdu, dji voe vosse franc riya cwand vs avoz cwitzé l' ospitâ, bén d' adrame. Kéne bistoke ! Ké rmerciymint po tote li voye ki nos avans fwait eshonne, dispu l' djoû ki dji vos a corwaitî pol prumî côm. Vos estîz sbarés, axhârés. Ewaéré padecô, cwand i m' fala fé l' toû di totes vos pokes et vos coixheures.

Pu i s' fala acmoide, s' aprovijhî, aveur fiyâte e-n onk l' ôte, esse tinrûle, djans !

Dji rvoe co onk di vos popas. Il est moussî come tos les Pachtouns : avou l' turban sol tiesse, ene grande bâbe mây ritaeyeye, et des grands metchants ouys, come di djusse. Pâr li fré d' on Ben Laden ! S' i fwait avou les Talibans, s' il a-st afeye ene calachnicof après si spale, dji nel sârè djamây. Mins çou k' dji sai mo bén, c' est k' il esteut tot mouwé cwand i vos a-st amoenné al vizite. Çou ki dj' sai foirt bén, c' est ki nos avans transi às minmes moumints, cwand dji dva crener [inciser] dins les djostêyès tchâs, sins saveur si l' roufion k' esteut dizo m' flîme [bistouri] s' alève dispiarter al fén d' l' opérâcion.

Oyi, nos n' tuzans nén del minme façon, mins ossu

diferins ki nos soeyénxhe, a ç' moumint la, nos avéns li minme rissinta.

C' est dins des pareyès apriyesses [expériences de vie] k' on s' rind conte ki les patreyes, pititès patreyes, kiminâltés, tribus, rilidjons; peupes et lingaedjes, c' est ene peure atoumance. Si l' Istwere âreut yeu tourné ôtrumint, vos serîz d' èn ôte payis, avou pâr mint ene ôte filozofeye, des ôtes uzances, des ôtes croeyances et doûcès croeyances.

Ciste anêye ci, d' astcheyance, Noyé touméve nén co on moes après l' fiesse do bedot.

Nos avans stî a bon reyusse [agréablement surpris] cwand nos avans veyou les Pachtouns nos apoiter, del vesprêye di l' ayide, ene tailêye di riz avou del tchâ do bedot k' on vneut di sgoziyî, et on platea di biscûtes pakistanesses. Et repeter pus d' on côm « boune fiesse ! » « Ayide moubarek ! »

Mins à Noyé, c' esteut co pus mouwant di croûler dizo les bistokes et ôre xhilter tofer les axhlâves avou des SMS po nos sohaitî « djoyeuse fiesse ». So onk des wasteas, gn aveut minme marké, al frexhe crinme « Noyé moubarak ! »

C' est li dierinne imâdje ki dji vos vleu evoyî d' on Pakistan ki m' shonne si splawner [s' abîmer] pitchote a midjote.

Martial Ledecq

Ratournaedje : Li Rantoele

Economeye

Les terorisées al crawate : kî çk' î metrè ahote ?

E moes d' octôbe 2009, dj' esteu ki schoûtéve l' émission "La parole aux jeunes" so ene radio d' après Brussele.

Dj' oya on prof d' economeye lâchî : « Ces marchoteus d' tites la sont des peurs terorisées. Il ont touwé dipus d' djins so ces deus ans ci ki les poirteus d' bombes dispu ki l' monde est monde. Et - c' est honteus ca c' est honteus - on lzî va dner des dringueles di novelan po dpus ki l' Prodût Divintrin Brute di 10 payis d' Afrike, prins onk dins l' ôte. »

On moes pus târd, come d' efet, li FAO anoncive k' i gn aveut-st asteure dipus d' on miyârd di djins ki crevént d' fwins sol Daegne.

Paski pocwè ?

Paski on lomé Alan Greenspan, li grand cwârlî di l' Amerike tins des anêyes 1990-2000, ni vleut nén k' les politikîs si melénxhe des afwaires des « djinteyès moxhes al lâme k' apoirtént del ritchesse âs Amerikins tot fjhant leus marchîs sol Boûsse del Rowe des Walons (Wall street) a Noû-York. » Dji vos caze des fameus traideus.

Ça fwait ki tos ces bankîs la ont fini pa divni « trop gros po-z aler a Rékem » [*faire faillite*]. Et, cwand il ont fwait des mâlès afwaires e 2008, c' est les pitès djins k' ont dvou poirter l' donlêye eyet payî les pots sketés.

Portant, e 2009, do còp k' i rwangnît des çances, i ratakît leus djeus d' tirlibibi ki vnént do moenner l' monde al pus grosse crijhe dispu l' ofraedje [*déroute*] di 1930.

Socialisse po les ritches, capitalisse po les pôves

Oyi, taiss, poy ki les grossès sociétés, ki pierdît des liârd al schoupe e 2008, ont stî recwârlêyes pàs ministeres, come dinltins dins les payis comunisses. Do minme trevén, les pitès djins subixhént les traitès rîles do capitalisse : li ci ki n' saveut payî ses deses si rtrovéve li tiesse dins les strins.

Kimint nd estans dj' arivés la ?

A caze des teyoreyes economikes des anêyes 1980, la k' on-z a croeyou k' avou l' infôrmatike, les carculs complikés nos alént mete a houte di tos les risses. Les cis ki rclamént çoula si lomît li « scole noû-keynizyinne ».

Portant, ene des mwaissès atuzes da Keynes, c' est ki les marchîs si moennèt come les djins : k' on n' pout djamây saveur kimint k' i s' kiduront dmwin.

Les bankîs, ostant k' les pitès spârgnants, sont sovint des bedots. I shuvnut l' môde. Gn a onk ki dit « mete ses sôs so on livret di spagne, c' est come aler a tcherete estô di prinde li tram ». Et i shuvèt tertos come des pitès tchéns. Et plaecî leus çances dins des « prodûts etcherpintés » [*structurés*] k' on n' sait ddja çou k' i gn a dvins et kî çki les waerantit.

Les Flaminds dijhnut : « *als één schaap over de dam gaat, dan gaat de rest.* » (cwand on bedot potche

houte del digue, les ôtes zouplèt avou).

Tuzer k' i pout gn aveur des crijhes

Les minisses des finances et les directeurs des banques cintrâles si siervèt tertos di sacwants modes economikes. Mins nén onk di ces modes la ni djâze des crijhes come end a yeu l' anêye passêye.

I nos fât rivni a çou k' on loméve la nén co 5 ans : manaedjî ses pitès sôs come on bon-popa [*en bon père de famille*].

Kî çki metrè les fou-wâdes ?

Mins kî çki va dner les novelès rîles po-z espachî les traideus a n' pus djouwer avou les picayons des pitès djins ?

Bén nozôtes-minmes, dijhèt i les gros financîs. C' est nozôtes les pus capâbes. Et c' est nosse mestî. Nos n' alans tolminme nén soyî li coxhe ki dj' estans-st ashious dsu.

Portant si on schoûte Adam Smith, li pus vî des teyoricysins economikes, ci n' est nén come çoula k' on maxhe li djote. C' est des djins d' âdfou des banques ki dvèt fé li lwè, et mete les houwas [*garde-fou*].

Est-ç' k' on dmande a des djouweus d' fotbal, ki sont ddja sol terén, di redvinter li droet do djeu [*règles*] ?

Li ci k' est la ki touye â mitan di si ansinî, i n' sint ddja ki çà ode mwais.

Spòrts : les tchafiaedjes do Ptit Louwis (14)

L' ervinowe di nos ténisse-coumeres

Quène istwêre, qué pléjî di wétî ça ! No ptit payis aveut quasimint disparechu d'el sinne mondiâle e ténisse. Dins les grands tournoes, gn aveut in grand trô. Tout d' in côp, Kim a rvenu. Eyet asteure, c' est à toû da Justine. Sins roubliyî Yanina. Oyi, nos nos rtrouvons avou troes bounès djouweuses di ténisse. Astok des Amerikennes, des Chinwesses eyet des grandès Rûsses, in ptit payis come el nosse erleve el tiesse. C' est tout bounmint clapant !

El 9 di djanvî, a Brisbane, e-n Ostraliye, Justine a batu Kim e l' finâle du tournoe. I fjheut malâjhî, divant l' sâjhon, di crwêre a in té sinnario. Bén seur, nos-ôtes nos-avéns l' espwer, mins did la a-z assister a in té combat, gn aveut ene fameuse asdjambléye.

- Vos rindoz conte di l' afere ? Comint mâdjiner di vir ene télé pârtiye, pou l' prumî tournoe di l' anéye ! Dji ndè su co fougouye ! C' esteut deus rvinantes qu' avént prins leu pinsion !

Tertous reveut d' ene télé finâle inte les deus

meyeusès djouweuses d' amon nos-ôtes ... come à bon vî tîmps !

El ténisse di no payis eyet minme did pus lon, end a sôrti wangnant.

Divant l' pârtiye, Carlos Rodriguez, l' etrinneu da Justine, esteut binâjhe qui pou s' ertoû, ele djouwaxhe disconte di Kim. C' esteut, d' après lu, in boun egzamin. Il a stî reyussi pusqu' àd dibout di deus eures eyet 23 minutes, les 5500 spectateurs d' el « *Pat Rafter Arena* » s' ont levé pou aplodi nos deus meyeusès djouweuses. Mi etou, come toutes les djins calés padvant leu boesse às imâdjès, dj' a shû ene lûte atchârnéye. Les deus coumeres s' ont batu pou in spectâke ki ndè valeut les poennes. Dayeur, les deus meritént di wangnî, avou ene preferince a Justine, qu' est ene Walone, bén etindu !

El preparâcion, dins les spòrts, come dins tout, a brâmint d' impôrtance. I fât brâmint d' boutâdje, des etrinmints eyet des massâdjès. D' après çu qu' dj' a lî dins ene gazete, i paretreut qui pou touwer ene pârtiye d' ès tîmps libe,

Justine erwéteut in rpôrtâdje dissu l' deujhinme guere mondâle. C' est vraiymint qui leye, elle a èn esprit di bataye ! I gn a qu' a l' vir djouwer pou l' ermarquer. C' est des pârtiyes fôrt impôrtantes wou çqui Justine si scrandit âdla pou trouver el bon rite [*rythme*]. Etou, fât nèn roubliyî qu' ele a in bon siervice. C' est tout çoula qui lyi a permetu di dmorer a in bon livea [*niveau*]. Ene miete après, elle a stî batuwe e finâle di l' *Ostralyinne Open* pa ene des deus sours Williams.

Dins l' fouléye, ene troejhinme djouweuse beldje fêt mia qu' ès disfinde. Si Justine eyet Kim sont-st al fene coupète, i gn a etou Yanina Wickmayer qui s' acrotche. Ele n' a qui vint ans. Elle a dayeur reyussi in bea tournoe a Oclande pou s' ertrouver eyet wangnî l' finâle siconte di l' Itâlyinne Pannetta.

Grâce a ces troes djonnès coumeres la, dji pasrè co des eures padvant m' boesse às imâdjès. Vos m' poloz croere !

Jean Goffart, li 9 di fevrî 2010

Spôrt ? Pasmint d' tins ? Passion ?

Pexhî à brotchet

On responda da Colas Bouyon

Dimandeu (Dm) : Colas Bouyon, dins Smwès, kès pexhons k' i gn a ?

Colas Bouyon (C.B.) : Obén, dins Smwès, li rwè, c' est l' brotchet, hin. K' il î pout pezer disk' a 15 kilos ! Dj' end a veu onk ki pezéve ådla. Dabôrd 16 kilos.

C' est des gâres ki l' avént trové, pask' i tournéve so l' aiwe. Il esteut presse a crever, pask' il aveut l' blanc âs dints : c' est les dints ki pourixhèt. C' esteut inte Licoujhene [*Lacuisine*] et Tchini. On l' a epayî, et l' hâyner amon on martchand d' canapexhes.

Dm : Cwand çki c' est drovou, po l' pexhî, l' brotchet ?

C.B. : Li cwénze di djanvî.

Dm : Et disk' a cwand ?

C.B. : C' est l' Redjon Walone ki l' dit, mins sol cotoû do deujhinme semdi do moes d' djun.

Dm : Et kimint çk' on l' pexhe, ô, vos ?

Li pexhe al coyire

C.B. : Ça s' pexhe di 36 façons, mins fât esse foirt pacyin ! Tins d' l' esté, on l' pexhe puvite à coyî. C' est ene pitite coyire ki toûne, avou, padrî, on hanzin [*hameçon*] âs troes brantches.

Dm : I voet çoula et croere ki c' est on pexhon ki rlût ?

C.B. : C' est a dire ki l' brotchet, cwand il est al tchesse, i bôre so tot çki passe dilé lu. Si voste amoice passe a costé d' lu e nén ndalant trop vite, i sôte dissu. Vos l' avoz u vos n' l' avoz nén. Des djoûs k' i gn a, vos lyi ploz passer dijh côps, vint côps, li coyire divant l' nez, i n' bodjrè djamây.

Li pexhe à goudjon

E mwès d' awousse on candje : on prind des goudjons. On lzî emantche des tripletes² al cawe u sol dos, et shuvant l' groxheur do brotchet, on l' abetchtêye avou on pus grand u on pus ptit pexhon. Et on fwait tourner l' goudjon ou çk' on supôze k' i sont. I sont sovint dins les yebebes, cwand i gn a. End a nén todi, ca avou li mannixhance tchimike [*pollution*], gn a des yebebes ki pourixhèt.

Adon, li brotchet, avans dj' dit, on l' prind à goudjon. K' est moirt, lu, l' goudjon.

Dm : Ou çk' on ls a, ces govions [*goujon*] la ?

C.B. : Dins Smwès, hin. C' est on pexhon ki grandit disk' a 12, 13 cintimetes. On les pexhe avou on ptit vier, pu on les wåde vicants. Mins on les consieue eto dins do formol e-n on bocâ, pask' i gn a brâmint des pexheus ki n' ont nén les ahesses po les tni vicants. Avou l' formol, do ré [*dès*] k' i cmince a fé clair, i plèt aler al pexhe. I n' ont nén dandjî d' aler e bî [*ruisseau*] u dins Smwès po les cweri vicants. I sont presses directumint.

Dm : Li brotchet n' sint i nén ki ç' pexhon la est crevé ?

C.B. : Neni, pask' on pexhe a môde del coyire : li brotchet gole didins.

Et adon, gn a des pexheus ki n' metèt k' on hanzin simpe (les ôtes metèt des tripletes). Et fé coler [*passer*, « *filtrer* »] l' amoice dins les yebebes. Gn a-t i èn espâce inte deus yebebes : il î passèt douçmint l' govion. Et l' brotchet vore dissu. Adon on l' leye fé disk' à moumint k' i l' a avalé. C' est ene apriyesse di pexheu a-z atraper, pask' i gn a des côps k' on les fere trop vite – c' est l' mot k' on dit : ferer – Adon, cwand il ont sintou l' hanzin, i l' ricraetchèt. Fât cnoxhe li bon moumint po les piker.

Li pexhe à razoe

Dm : Ey e l' erî-sâjhon ?

C.B. : Cwand i ploût, et k' les aiwes montèt, li brotchet dvént pezant, pask' i s' aprestêye po froyî.

² hanzin âs troes brantches.

Les frumeles ont des grossès panses. Gn a des oûs plin. Adon, cwand l' aiwe est grosse, i sont tchessîs so les boirds. Et dins les neyisses [remous].

Dm : Les nawes ?

C.B. : A nonna : ene nawe, c' est ene plaèce ki l' aiwe î va, mins trankile; ele ni passe nén totoute. Ene moite aiwe, cwè. Zels, les brotchets, i s' tinèt dins les leyisses, la k' l' aiwe rimowe brâmint, et tourner so leye-minme.

C' est a ç' moumint la k' el pexhe à vicant atake. Et dj' arivans a nosse razoe.³

Adon, les razoes, a Bouyon, on les pexhe às amoices avou des ptits asticots. Et on les mete dins ene boesse às pexhons, dins on bî, ou çk' i gn a del bele aiwe, po k' i soeyénxhe Bén vicants, zels. Et pu, vo nos la evoye al pexhe, aprume avou on hanzin simpe. Il est lesté ; ça vout dire k' on-z a metou ene bale di plomb après, po k' i n' rimonte nén. Et on bouchon. Et on ratind ki l' brotchet atake. Il vore dissu waeraxhmint. Et prinde li razoe triviè di s' gueuye. Et pu i rva sol fond, e s' bôre k' on dit. Il î dmeure ene hapêye, ça depind comint k' il est luné. I fât ratinde. Cwand dji fouméve, dji broûléve des côps ene

³ Li raezoe (*razou* a Bouyon), c' est on ptit pexhon, tene ... come on raezoe [*rasoir*]. Come li mot n' est dins nou dictionnaire walon, li respondeu aveut loukî dins ses lives di pexhe, et dmander às ôtes pexheus d' avâr la. C' est Bén çou k' on lome e francès "*vandoise*" ey e walon "*vandwesse*" u "*raiyon*" (ALW6). « *Lê Razou* », c' esteut eto li spot do pa da l' ancycin fotbalisse Philippe Albert.

cigarete totoute divant k' i n' bodje.

Adon-pwis, a on metou moumint, i rshofele li razoe, k' il a did triviè dins s' gueuye, et i l' avale li tiesse li prumire. Et pu il eva. C' est l' moumint del ferer.

U alôrse, cwand c' est des djoûs k' i n' vont nén, on l' asticote, k' on dit, ça vout dire k' on rhaetche des ptits côps sol fyi, nén trop foirt, mins foirt assez po k' i croeye ki l' pexhon est co vicant e s' gueuye. Et adon, i s' dispaitche a l' avaler, hin.

Cwand fât casser

Alôrse, vos l' ferez. Si vs estoz Bén metou, et k' i n' est nén trop gros, gn a pont d' eguegnes. Mins ça m' a-st arivé di casser so des gros brotchets paski dj' esteu tot seu. Ca li Smwès, elle est todi efondrêye. Gn a des tienes teribes des deus costés.

Cwand on est a deus, gn a mây beacôp d' rujhes. Mins cwand on-z est tot seu : gn a des coxhes ki pindèt so l' aiwe; vos n' savoz rdressî vosse cane; et il est la ki s' kibate... Et a on moumint dné, gn a rén a fé, si vos vloz rawè vosse materiel, i fât casser. Dj' ô Bén : dji casse mi fyi po raveur mi cane pexhre. Dji haetche dissu cwârêymint, di totes mes foices.

Dm : Et l' brotchet, il est evoye ?

C.B. : Oyi, il eva. Mins ça m' a-st arivé sovint di rprinde des brotchets avou on hanzin ddins.

Dm : Eyou çk' il est stichî ?

C.B. : Gn aveut sacwants ki l' avént dins l' estoumak. On voeyeut l' cawe. I produjhèt

on seur souk [*suc acide*] ki fwait pouri l' fier. Et tot ç' tins la, i sayèt di n' nén magnî, paski sont pikés à dvant del gueuye u à fond. Infin, i sayèt di n' nén magnî. Mins foirceymint, il ont fwain. Et il arivèt cwand minme a voleur betchî. Et i mawièt l' amoice, po sayî d' l' avaler come do likide. C' est l' instinct del biesse po schaper.

Et dj' end a prins sacwants insi. Dj' end a minme prins onk : i trinnéve li fyi avou l' bale di plomb, et i prinda mi amoice.

Dm : Li fyi aveut rsôrtou pal boke ?

C.B. : Neni, pa l' ouy. Ây, pa l' ouy, valet !

Kimint aprinde les carotes do mestî ?

Ça fwait ki c' est tote l' istwere do brotchet. Paski c' est on pexhon rweyâ, k' on dit. Et c' est ki : des brotchets, dj' end a prins des cintinnes. Mins, divant d' aveur di l' apriyesse, i fât waitî brâmint. Et schoûter les vîs.

Dj' aléve al pexhe, et dji prindeu tenawete on brotchet. Mins l' ci ki m' a vormint aprins l' mestî, c' est èn ome k' on loméve li Ban-ban. On bokion ki tapéve à bwès al bolêye (loukîz p. 13) et on bracnî ca todi. Mins ça, c' est ene ôte istwere.

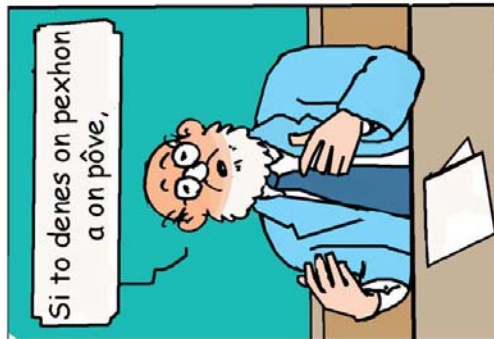
Dm : Ki vos nos racontrîz ?

C.B. : Motoit Bén, ciddé u so l' « Singulîs ». Dijhans todi kécfeye.

Ramexhné pa Lucyin Mahin dilé Nicolas Bouillon, et metou so casseté, e moes d' octôbe 1996

PROFESSEUR TITORVÂ A S' LINWE KI VA SO TOT

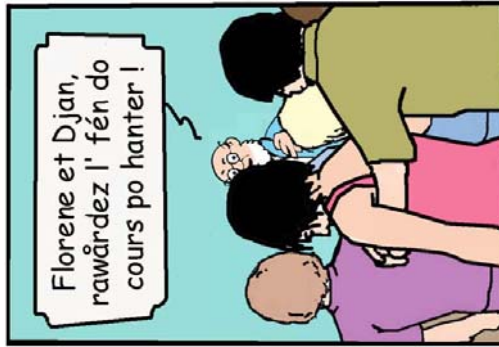
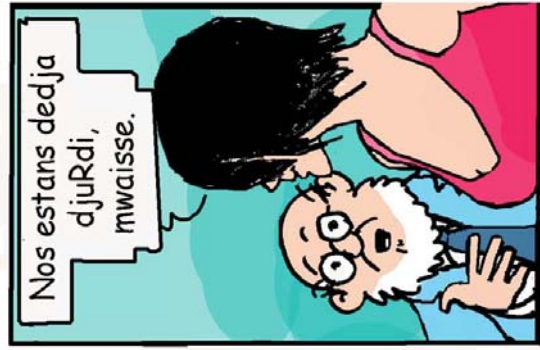
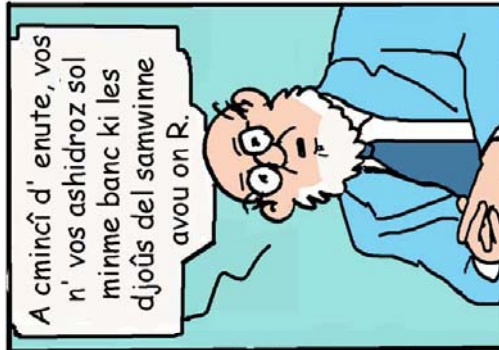
L' IYE DEL PÂYE PODBON

LI MEYEU MEDICAMINT

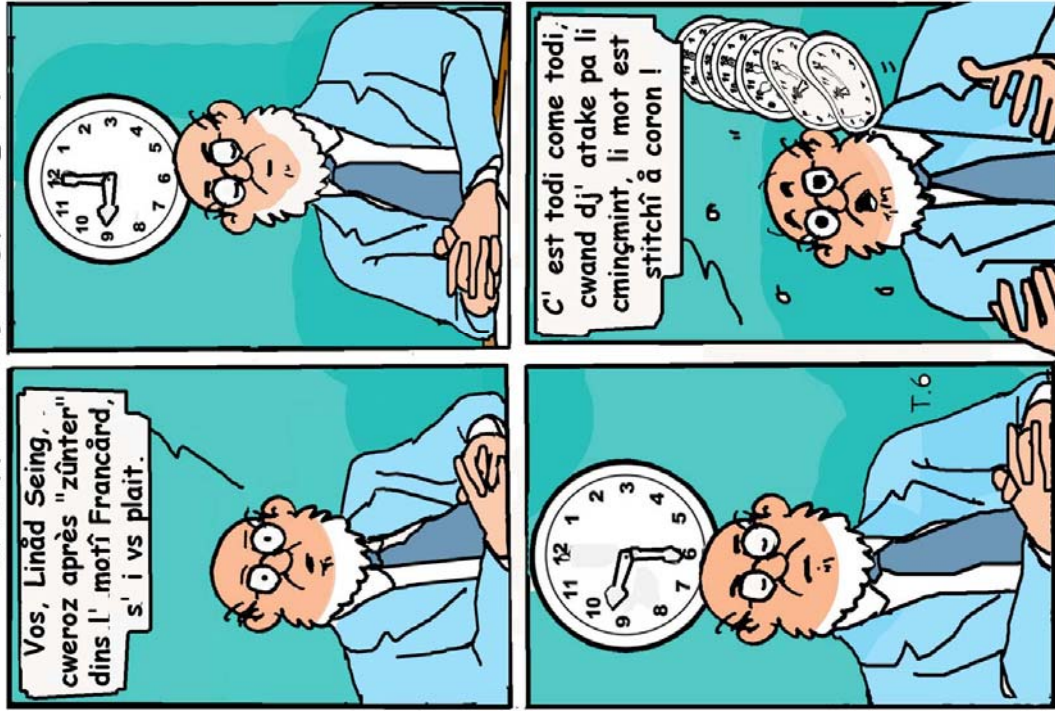
ROLANS LES R

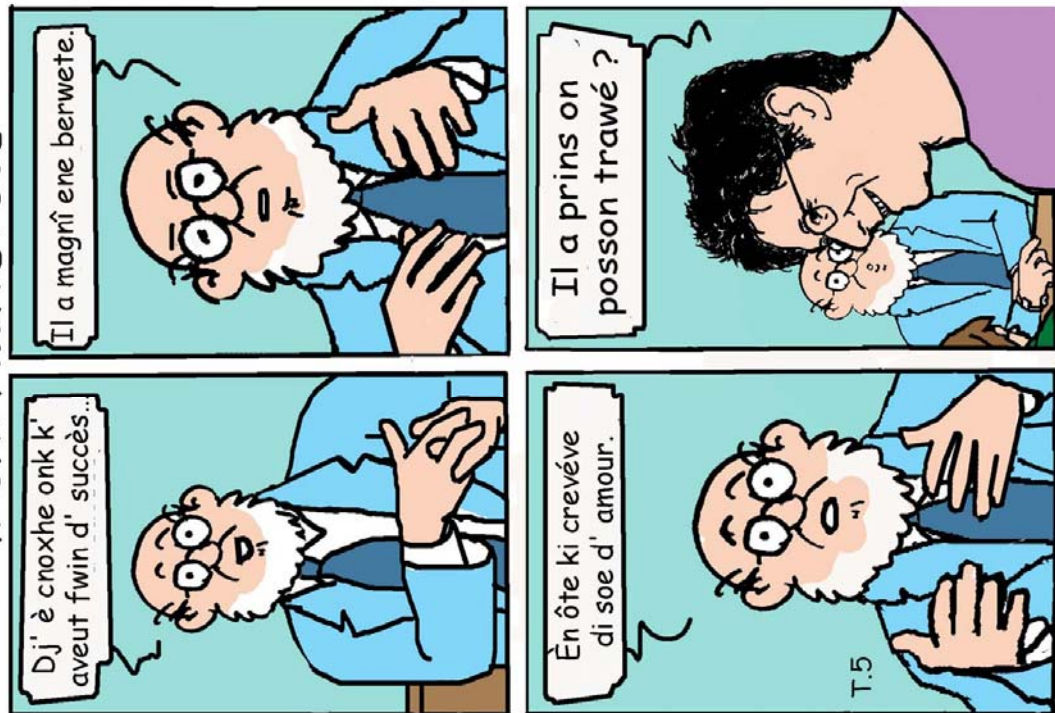
DO PTIT LAECEA

POCWÈ LES MOTÏS
SHUVNUT I L' ALFABET?

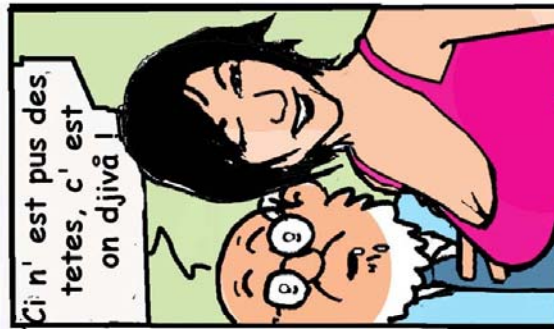

BINAWREUS LES CIS
K' ONT FWIN ET SOE

Li SPETiN

On-z est ritche di çou k'on pout

Tecses : Djowel Tiri * Rifondaedje : L Mahin ** Imådjes : Djozé

Viyès tecnikes : tcheriaedje do bwès tot l' tapant e l' aiwe

Les cliyonêyes et les bolêyes

Tot câzant des pexhons, Colas Bouyon (loukîz p. 6) nos va spliker les pondants et les djondants do tcheriaedje do bwès k' esteut abatou dins les tienes e-n amont d' Bouyon, câzu impossible a saiwèr (mete a voye) pa les tchmins. I n' dimoréve k' ene sôre : li hiner e Smwès...

Les cliyonêyes

Dimandeu (Dm) : Les cliyonêyes, cwè çki c' esteut ddja po âk ?

Colas Bouyon (C.B.) : Les cliyonêyes, come les bolêyes, c' esteut do bwès k' on tcheryive e l' leyant floter so l' aiwe. Li cliyonêye, dji n' l' a nèn veu, mins dji sai bèn k' c' esteut po tcheryî des pietches [*perche*] nèn rcepêyes et des troncs [*grume*] po soyî. On les abateut dins les tienes. On les fjheut rider al Simwès. On meteut l' sera⁴ âtoû. On fjheut des gros pakets, pu, on les loyive. C' est po ça k' on dit « cliyonêye » : ça fjheut come des clâyes [*clâies*], metans k' on passéve dissu so on pont d' clâyes.

Et l' ci ki moennéve li cliyonêye – on l' loméve li naiveu –, il aveut l' feret. C' est ene grande pietche ferêye â dbout. Et c' est lu ki fwait naiver l' bazâr so l' aiwe tot picant dins l' fond avou l' feret. Et il amoenne li cliyonêye, ki provént des côps a dijh kilometes di Bouyon. Et, si c' esteut des gros a soyî, i les amoennéve al soyreye di Bouyon, k' esteut sol boird di Smwès, don. Ele ni soyive ki les bwès k' on lyi amoennéve pa l' aiwe. Et si c' esteut des pietches po broûler, on les leyive vini on pô pus bas, âs Bins, k' on

dit. Et la, on les hâcnéve foû. On djheut hâcner u hârculer, ça vleut dire haetchî on crotchet amonté so ene longue pîce.

Pol cliyonêye, gn aveut pont d' eguegnes, don. C' esteut do bwès k' esteut acpagné, di cist ome la k' on loméve li naiveu u mitlet. C' est lu k' aveut l' feret.

Ci n' esteut nèn parey avou les bolêyes, la k' on « boléve » (fé rôler) les bwès e Smwès, nèn loyîs, et sins nolu dsu.

Li grosse bolêye

Dm : On les foteut e l' aiwe onk so l' ôte ?

C.B. : Ây ! Li djoû del grosse bolêye, on-z aléve cweri des pietches especiâles al comene, et les mete triviè d' l' aiwe. Vos compurdoz ? Nèn droetes, hin. Et on tapeut des coides [« *corde* », *double stère*] et des coides et des coides di bwès dins l' aiwe. Tot çki vs avîz. Vs avîz li Smwès por vos. Faleut k' i soeye setch. Paski cwand il esteut vert, i neyive, hin.

Dm : C' esteut cwand k' on fjheut ç' grande bolêye la ?

C.B. : Abén cwand l' bwès est setch, hin. Cwand on-z abate, â moes d' fevrî, mâss, avri, il est vert. On l' singne et l' finde po k' i setchixhe. Et pu, on l' tape â boird di l' aiwe. Et l' djoû ki l' aiwe est bele – pask' e l' esté, on nel sait fé, elle est trop basse – on tape e l' aiwe.

Dm : Viè l' moes d' djun, dabôrd ?

C.B. : O nonna. Purade e moes d' setimbe. Ça fwait k' on-z a metou des pietches di triviè. C' est des pietches ki s' acrotchèt come ça, ene après l' ôte, avou des gros crotchets. Adon, on fote e l' aiwe. On fote tot l' lot. S' i gn a cint coides, on bole les cint coides e l' aiwe.

Dm : C' est don ça l' bolêye, c' est çou k' on-z a bolé e l' aiwe ?

C.B. : Ây ! Ça fwait ki : on côp k' elle est evoye d' on moumint, i gn a l' barke ki shût. Pask' i gn a des cis ki neyèt. Mâgré k' on ls a bèn disseuvé, i sont pezants; i purdèt l' aiwe; i neyèt.

Dabôrd, li bolêye, i gn a des cis ki l' shuvèt. Et i rapexhèt ces bwès la ki sont neyîs, po n' è pont piede. I les tapèt a droete, a gâtche; dji n' sai nèn comint çk' on fwait po les aler rcweri. Adon, li bolêye, cwand elle arive, gn a des omes ki sont la. Et hay ! – paski dj' a veyou çoula di mes prôpes ouys – I sont la avou leus grandès botes, et i sont-st e l' aiwe. Et i tapèt, et i tapèt, et i tapèt. C' est ene djournêye teribe. On tape tote li djournêye.

Et la l' cayet, la !

Ramexhné pa Lucyin Mahin dilé Nicolas Bouillon, et metou so cassette, e moes d' octôbe 1996

⁴ grosse tchinne avou on crotchet â dbout

Nén co èn an après k' i nos âye riçû a Stâvleu, vo l' la revoye à Paradis des waloneus.

Kî estîz, vos, Serge Fontaine ?

(shûte do responda eplaidî sol Rantoele 51)

Dimandeu (Dm): Insi, vos ramassîz tos les pexhons d' Ambleve ?

Serge Fontaine (S.G.): « Tot », inte crotchicots [entre guillemets]. C' esteut avou l' electricité. Les pexhons estént edoirmous avou. Ça fwait ki: i schovève so l' aiwe, la, et tos les pexhons k' estént toprès d' l' électrôde estént paralijs. Et n' aveut deus aidants ki les ramassént dins des spoujhetes. Et les mete e-n on bondif. Mi dji poirtéve li cabasse di pexhons à professeur. I les redoirmout avou on prodût, li MS 229, k' on tapéve e l' aiwe. Et les pexhons doirmént 20 minutes à long. Et, avou l' professeur, on cmincive a loukî çou k' on-z aveut. On purdeut tchaeke pexhon. Et m' role, c' esteut do dire: vola, c' est ene âblete; c' est ene trûte ou c' est on tchvene. Djel diterminéve, djel meteu sol balance. Et: i pezéve ostant... et i muzréve ostant. Et l' professeur esteut la ki prindeut des notes. A! On-z aveut bon!

Dm: Vos estoz èn ome del nateure, mins ossu on scrijheu di pîces e walon.

S.F.: Dj' end a scrît ene, « Do tins des macrales ». Et on l' a djouwé. Ele si passe e sazinme sieke. A on moumint dné, gn a l' fwestî (li tchampete di ç' tins la) ki vént placârder èn avisse do Prince-Eveke di Stâvleu ki disfind les bals. C' esteut e cwénze cint et kékès anêyes.

Dm: Nos pôrîz discrire li pîce ?

S.F.: N a deus tâvleas et troes akes. N a des danseus ki vnèt danser: c' est l' sabat des macrales: c' est del nute e catchete.

Dm: Dji m' sovén k' a on metou moumint, gn a ene berwete ki s' dismantche...

S.F.: Oyi, li fwestî vout fé acroere ki Catrene, c' est ene macrale. Et al fén, il î parvént. Gn a minme on pitit drame. Et dj' a-st emantchî totes sôres di djeus d' sinne ladsu.

Dm: Dj' alans fé vraiymint tot l' toû d' vosse carrière. Gn a yeu vosse veye di danseu...

S.F.: Ây, çoula, c' est m' grand plaijhi. A Stâvleu, nos avans l' « Réveil ardennais ». C' est ene société di rvicaedje des viyès danses di nos grands-parints. Po les 50 ans del soce, e 1999, on-z a fwait ene graveure di stin.

L' ome avou s' sârot et l' dame avou s' cotrê.

Et nos dansans totes les danses, aprume les cenes di Stâvleu, téles ki nos tayons les dansént. I n a l' maclote, avou ses troes pitès danses. Dji m' rapele ki m' mârene mi djheut dedja cwand dj' esteu djonne: « Av sitou a vos troes pitès danses? ». Ca dvins l' maclote, gn a l' maclote leye-minme, pu l' almande et pu l' amoureuse. On djouwéve tofer çoula, dins les bals, divinltins. Et l' mestré (l' muzicyin) k' esteut la, ki djouwéve avou ene vierlete. A èn ôte moumint, i djouwéve avou on violon. Et cwand il aveut djouwé ses troes pitès danses, abén i tournéve avou s' calote, et s' il esteut contin des ptits sôs k' i ramasséve – paski les omes payént leus danses, hin, n' aveut nén des intrêyes – ebén, i djouwéve on passe-pî pol rawete.

Et nos dansans co l' lancî et li cwadrile des lancîs. Et nos dansans co ene danse des tcherons. Nos dansans l' araedje di Mâlimpré et l' araedje do Traik [Maastricht]. Et dji n' dirè nén « eco traze ôtes », mins nos avans ene cwénzinne di danses, seur.

Responda ramexhné pa Joseph Docquier, li 22 d' mâss 2009, bénrade so « Youtube »

Société

Mariaedjes et dismariaedjes

on responde da Marie-Thérèse Lequeux (M.T.) & Gabrielle Renaud (Ga.), li 30-09-1997)

Dimandeu (Dm) : Pocwè k' les djins s' dismarièt tant asteure ?

M.T. : Dji n' è sai rén. I sont pus libes ; les comeres travayèt. Ele wangnèt ostant k' les omes. Motoit des omes k' ont stî trop gâtés estant gaméns. Mins, si l' feme overe, fât k' i pâtaedjexhe l' ovraedje del mâjhône. Mins des omes k' i gn a, i n' vlièt nén fé l' manaedje. Paski c' est pus âjhey di s' ashir et d' esse siervou, hin. Alôrse, gn a brâmint des bretes a câze di ça, hin.

Dm : Voste idêye, vos, Gabriyele ?

Ga. : Dji n' sai nén si c' est ene bactereye u on microbe, mins c' est l' virûsse do dismariaedje.

Dm : Est ç' on Bén u on mâ ki les comere s' âyexhe metou a bouter ?

M.T. : C' est âjhey po l' ome di rintrer et s' mete a tâve, et pu s' ashir dins on fâtûle et lére li gazete. Tins k' li feme, leye, kimince à matén. Fât ddja abiyî l' efants. Fé li ddjuner. Rifé les léts, dinltins – k' asteure, on n' les rfwait pus -. A midi, tertos rarive co. Li mere ni fwait k' di s' bodjî toltins po siervi tertos. Et gn a djamây onk ki dit al mere ki c' esteut bon. Neni, c' est tofer « O ! c' est trop salé ; O ! c' est trop setch. O ! c' est froed. » C' est tot l' merci k' elle a. Bén c' est nén gaiy. C' est ene veye d' esclâve. Et dispu l' âmatén disk' al nute, hin.

Et dins ene cinse, les omes vont âs tchamps. Li feme va poirter a dinner âs tchamps avou les efants. Ele travaye l' après-nonne avou l' ome. Et pu i rvinèt tertos al nute k' il ont ramassé âs canadas metans. Cwè çki l' feme fwait cwand ele rarive ? Ele va mode les vatches !

Ebén, mi, dji so Bén continne ki l' feme travaye. Dandjeus ki cwand ene djermêye (*djenerâcion*) u deus serè abitouwêye, on n' voerè pus tot ça. Mins l' tot, c' est d' mete çoula e rote.

Dm : Gn ârè nolu po mete ça e-n erote, poy k' i n' fihèt pupont d' efants.

M.T. : Fât dire k' i gn a tolminme brâmint dipus d' bons manaedjes ki des mwais. Mins si l' ome, c' est on vike-por-lu u l' feme ene vike-por-leye (*egoyisse*), ça n' sait aler, don. I fât ki tchaeconk waite di fé plaijhi a l' ôte.

Dm : Et dinltins ?

M.T. : C' esteut parey : end a ddja brâmint ki s' ârènt yeu cwité, mins ça n' si fjheut nén.

Dm : Pocwè ?

M.T. : Les femes n' avént pont d' situwâcion. N' ârîz oizou aler raconter a vos parints k' ça n' alève nén. Et vs n' ârîz nén yeu l' idêye di vs aler rfôrer amon vosse pere et vosse mere. Mins enute ! I s' vont tertos rtchôki amon les parints. Et les parints les rpurdèt. Come di djuste ! Paski : on aide èn etrindjir, on aidrè Bén ses efants.

Dm : On s' dismareye kécfeye po ene tchitcheye. Ene pitite margaye, et hop, li feme u l' ome pete à diale.

Ga. : Sins tuzer k' on rcominçrè l' minme avou l' ci ou l' cene d' après ! Come dijheut nosse grand-mere : « i n' fât nén candjî s' boigne tchivâ po èn aveule ».

Et l' ci ki dmeure, i sofrîxh, ome u feme. Dji cnoxhe èn ome k' aveut metou l' feme evoye, pask' elle aveut metou on pî d' costé. Et pu, il a stî tot dzôrné [*perturbé*]. Il a stî trover on psi, ca i n' arivéve nén a s' ragrawyî. Et li psi a dit. « I n' fât nén sayî di candjî l' ôte, i s' fât candjî lu-minme. » Si on sofrîxh di trop d' ene sôre u l' ôte, ebén, i fât sayî di n' è pus sofrî ; di vey ça pus ledjirmint. « Ôtrumint vos crevez », dit-st i.

M.T. : Dinltins, end aveut ddja ki trinnént on pô, mins nén come asteure, hin.

Ga : Portant, on manaedje, il avént ene soyreye. L' ome cahoutéve dins les bwès avou les ovrîs. Et l' feme, c' esteut ene bele comere. Et i vént on comis e bwès. Et l' feme lyi va mostrer l' voye del côpe ezès bwès. Mins on côp k' elle passa âdzeu d' ene coxhe, la s' djupe agritcheye. Cwand k' ele s' a disgritchî, on-z a veu s' djupon, avou des belès dinteles. A ç' moumint la, ele s' a rtourné, et elle a rwaitî l' comis e soriant. Et c' est la k' ça a cmincî. « Si ele ni m' âreut nén yeu sorî, djamây dji n' âreu sondjî a fricoter avou leye. »

Lès dicsionâires po l' walon d' Nameur

Co onk. On pout bin soner lès clokes !

On touîr avau lès motîs namurwès

Po k' mincî, divisans one miète dès dicsionâires po l' walon namurwès jusqu'à l' difin d' 2009.

Après lès sayes èt lès papîscrîts d'au XIXyin.me siéke (A. Zoude, 1815 ? F. Boigelot ?, 1850 èt A. de Pierpont (1891-1900), c'èst Léon Pirsoul qui va publiyî l' prumî dico è 1902, adonpwis one deûzyin.me èdicion brâmint meyeûse è 1934 (*Dictionnaire Wallon-Français, Dialecte de Namur*).

On ratindrè jusqu'è 1969 po-z-oyu, tot-ètîr, li *Lexique namurois : dictionnaire idéologique, d'après le dialecte d'Annevoie (D 3), Bioul (D 2) et Warnant (D 19)*, da Lucien Léonard, adjincené avou on (gros) còp di spale da Jean Guillaume. Vêci, lès mots sont-st-arindjîs pad'zo dès tin.mes, mins gn-a moyin d' lès r'trover pa-t't-avau l' lîve, avou l'*index*. One malaujîye bouye po dès cis qu'i-gn-a. Ça fait qu' Lucien Somme (avou Chantal Denis) publiye Léonard à môde di dicsionâire, *Lîve di mots d'après Nameur èt avaurlà*, è 1997.⁵ Chantal Denis, copléye pa Lucien, fait parète è 2001 on dicsionâire francès-walon. Di s' costé, Émile Gilliard

⁵ Ene deujhinme edicion, ramidrêye pa Chantal Denis, avou des frâzes d' oteurs et des rahoucas eviè l' ancyin francès, parexhrè è 2007.

travayeut dispeûy longtimps à on-ôte dicsionâire. Il a rèchu è 2007 avou come tite : *Dictionnaire wallon – Niyau d' ratoûrnûres èt d' mots walons d'après Moustî èt avaur la (payis d' Nameur)*. Ci qu'i-gn-a notamint d' novia dins Gilliard, c'èst qu'il a lî brâmint dès-eûves è walon et qu'i done dès citâcions.

André Vellande, li dicsionâirî qu'on n' ratindeut nin

Li 24 d'octôbe 2009, Jean Germain nos causeut dè l' *lexicographie namuroise* èt i nos d'djeut qui 'nn' èstin.n' nin mau ayèssîs (dji n'a nin causé dès Lècsiques : Fosse – Andène – Cinè....) Deûs mwès pus taurd, i rèche on novia dicsionâire : *Langue wallonne en Condroz namurois*, Éditions Azimuts, Tomes 1 èt 2 (453 èt 422 paudjes), +/-10000 mots walons, +/-500 *locutions d'usage courant*, 803 spots èt ratournûres, on lècsique francès-walon di +/-13000 mots èt po l' rawète, 15 fauves da La Fontaine rimètouwes è walon. I costéye 50 € po lès deûs tomes. On-ovradje di nûton qu'a duré 17 ans, après qu' l'auteûr, André Vellande a stî mètu à l' pension. Longtimps avou dès fiches, pwis, po mète li dêrin fion, avou l'ordinateûr.

Po on prumî, dji v' dîrè d'aler veûy saquants paudjes su internèt'

<http://fr.calameo.com/read/0001775140871e864add>

Adon, voci çu qu' dj'è pinse : ci dicsionâire ci vint prinde si place astok dès-ôtes. I r'prind l' Condroz namurwès èt l' Faumène. Mossieû Vellande n'èst nin on *philologue* mins il è-st-arèdjî po trover l' mot qui convint è francès. Po *goria* par ègzimpe, vos troveroz brâmint d' pus qu' dins lès-ôtes lîves di mots : *collier* > *tribart* > *joug* > *converseau* (meunerie). One masse di mots da Laloux sont d'dins, (come dins Gilliard), à paurt qui l'auteûr, li, n'a nin lî Laloux. Dj'a discouviè dès spots èt dès ratoûrnûres qui dji n' conicheûve nin, avou totes lès-èspliquéyes qui vont avou (*dj'a sèpu tot, do filé jusk'à l'awîye – i braît avou s' tutute è s' mwin...*)

Saquants r'dites tot l' min.me : L'auteûr ni fait nin l' difèrince inte sès mots èt lès mots qu'il a oyu, d'on costé, èt lès mots qu'èstin.n' dèdja dins lès dicsionâires divant li, di l'ôte. L'auteûr ni dit nin nèrin comint ç' qu'il a travayî èt comint ç' qu'il a travayî au r'gârd dès-ôtes dicsionâires qu'èstin n' dèdja la. On vièrè bin ç' qui lès spècialisses ènnè dîront mins André Vellande aurè sûr dès pwâres di tchin après s' tièsse.

L'auteûr ènn'aveut fait imprimer 200 èt il è r'frè s'i-gn-a dandjî. Po l'atachî,

André Vellande, rue du Fays, 23, 5336 Courrière – Corêre, 083 / 65 57 28, di 3 eûres di l'après l' dîner à 7 eûres à l' nêt.

Bernard Louis

Di ces trevéns la, so les fyis [en ligne]

Li Wiccionaire a èn an

Come Bernard Louis, on n' è rvént nén do dâr di sacwants Walons, ki n' sont nén des linwincieus d' leu mestî, di s' mete a adiercî des motîs, ki divnèt todi pus djintis : dipus d' mots, dipus d' sînses, dipus di spepieus ratournaedjes, dipus d' fråzes d' egzimpe.

Ene ramexhnêye di motîs walons

Li **Wiccionaire**, c' est ene coine metowe esprès sol grandes waibe **Wikipedia**, po diswalper tos les pondants et les djondants des mots walons.

Gn aveut ddja l' esplicant motî, k' aveut cmincî sol waibe « L' Aberteke » e 2000, so ene idêye da Pablo Sarachaga, k' arindjive les dnêyes ahesseyes pa Lucyin Mahin. Adon-pwis, Pablo adjinçna tote l' interface do Wikipedia, po-z î rcopyî ci motî la, ki s' alève co amîdrer lavola.

E moes d' djanvî 2009, so li dmande di sacwants

Wikipedyisses nén walons (onk do Wiki neyerlandès, onk di l' espagnol, onk do polonès), Lucyin Mahin rimeta l' ovraedje sol mestî, et s' enaiwer dins l' Wiccionaire walon.

Cial, tchaeke mot àrè si etimolodjeye, croejhete, prononçaedjes so tote li Walonreye, diferins sînses, parintaedje, ratourneures et spots, viyès ortografeyes et scrijhas Feller, ratournaedje e francès, inglès, almand, neyerlandès, et hay vos nd àroz.

wa.wiktionary.org

Eco des lives e walon

Saetch às mas (Sa a Mas)

C' est ene novele e walon (u walon-picârd, infin) do payis del Lovire sicrite pa Christian Thonet, ey eplaideye dins l' coleccion Audace e 2007.

Ele est ratournêye e francès på scrijheu al fén do live.

Boket saetchî foû do live
M' pa a prins condjî po l' etermint a Tôr. I nos a rabiylî avou nos lokes do dimegne. Il a côpé les pus belès rôzes, fok [uniquement] des rodjes. C' est k' el Tôr, il ît socialisse. I n' àrè pont d' messe, rén k' del muzike, disk' a tant k' i l' metront divins l' tere às petotes.

Dji so binâjhe ki nos n' dalans nén a messe : i n' a k' des minteus e l' egljhe. Dayeur, i n' àreut on Bon Diu, ebén l' Tôr, i n' sereut nén moirt. Il esteut co bon a fé des mas, el Tôr.

Londi, dj' àreu stî a scole eyet dj' àreu putete sitî l' tchampion do monde des djouweus al toke del comene di Manâdje. I nd àreut yeu onk, di rabindlaedje divins l' coû di l' escole. Mi, Gusse, el

broweu del cwatrinme anêye, mi, l' tchampion do monde eyet Milot astok di mi po tni les mas divins in saetch e pea d' fougant.

Ké firté po Milot, tini les mas do tchampion do monde, esse èm-n ome di cope, esse astok do pus grand djouweu às mas di tos les tins, el cok do viyaedje : « Alez les poyes, e rangs pa deus !... »

A, a, les comeres, endè va aveur, do dalaedje !...

Mes iys s' ebrouyèt. Dji rwaite Milot. Il a s' tiesse baxheye. Dj' etin Mareye ki rnifele ès nez. Mes parints sont astok di mi avou leus rôzes. I n' a ene masse di djins. I fwait bon mins... ké fayé djoû !...

D' a prins des vîs mas po mete dins l' trô, po rmerciyî Tôr po m' novea saetch às mas. (p. 19)

Les mots dâ vî pa da Felicyin

C' est on live k' a stî scrît aprume e picârd pa Daniel Barbez, sol tite «*Lès meots du Pèpère Félicien*» Adon-pwis, il a stî ratourné e troes accints do walon pa Henry Matteredne (walon do Miton, *Lès mots dau pèpère da Felicyin*), Jacques Henrotte (walon do Levant, ... *dè pèpère...*) et Jean-Luc Fauconnier (walon do Coûtchant, ... *dô vî pa*).

Li live est enimâdjî pa Maxime Berger.

Bokets saetchîs foû

E-n on viyaedje di cariotheus...

Al cârire, gn aveut pupont d' bezogne dispu lontins. On aveut seré l' botike eyet les âbes avént rnovlé ls ovrîs.

I gn aveut des ramproûles ki s' avént vnou etoirtî dins les coxhes po fé come on grand stoelî plin d' foyes. Les tchansons des moxhons avént rnovlé eto l' rabouxhaedje des machines. El grand cirke avou s' toet à lâdje aveut dvinou ene plaee misterieuse ki les efants du vilaedje lomént « el djungue ».

Felicyin, i djouwéve voltî dins l' djungue. On bea djoû k' i s' pormoenneut lâvâ, il a discovrou ene afwaire nouzome. I n' aveut djamâ

veyou ene sacwè di cisse cogne la. Adon, i s' a dit k' i faleut tot d' shûte mostrer ça à mwaisse di scole. Rén k' a sondjî k' il aléve esbarer ses camaerâdes, Felicyin esteut tot efoufyî.

Les efants loukèt li boket d' pire rischuré.

- I gn a ds afwaires ki sont markêyes dissu !

Li Rwè et l' Rinne (portraits pindous e scole) ont muzliné sins brut mins on voeyeut bén k' i n' estént nén d' acoird, sortot cwand Monsieu Binamé a abandné li lçon po rwaitî l' trovaye.

C' esteut ene drole di pire del groxheur d' on pavé. Li leure [lierre] l' aveut crené, âd dilong des siekes, kécfeye. Mins padzo les kernaxhes, on voeyeut des ptits royons ki shonnént awè

stî fwait pa ene mwin d' ome.

Li mwaisse les fwait ramoenner tot çou k' i trovront el cârire; la onk ki distere on vî solé.

- On pout esse seur ki l' ci k' a roté avou ç' solé la n' el vinrè pus rclamer, aveut xhaxhlé l' vî Cipriyin, la ki Filibiet el meteut à djoû.

Li mwaisse fiestixheut ses scolîs so l' droete sipale tot còp k' amoennént on novea trezôr: I tournéve li lçon so çou k' on lyi amoennéve.

Li Rwè et l' Royinne, ki l' convoye des noveas béns tineut-st e-n alaedje, ni fjhént pus des gros ouys cwand les lçons alént foû guide. I tchaként des mwins di leu pus roed et fjhént hossî les clâs k' elzès clawént à meur. Tot aléve po on mî !

Ene fâve dal Christine Tombeur

Les troes ciwagnes

Troes ciwagnes [cigognes] ès resconternut dins li stoelî [cie].

- « Bondjoû » dit-st èle el prumire « eyû çquè vos dalez ? »

- Mi, dji m' va poirter ene pitite feye a des djins qui asprouvnut d' awè èn èfant dispu à moens dijh ans. Eyet vos ?

- Dji pinse qui ces djins la vont yesse bén binâjhès. Mi, dji va apoirter in ptit gamin a ene feme qui ratind çà come el purnele di ses iys.

- « Et vos ? » dimandnut èle a l' troejhinme qui n' aveut co rén dit.

- Mi, dji m' va à covint [couvent].

Totes esbarêyes [étonnées], les deus ôtes lyi dmandnut :

- À covint ? Mins qwè çqui vos dalez poirter drola ?

- Rén, mins dji m' rafeye todi d' elzî fote el petoche !